

Elizabeth Jelin i Ricard Vinyes, *Cómo será el pasado. Una conversación sobre el giro memorial*. Ediciones NED, Barcelona, 128 pp.

Aquest llibre, de títol brillant per paradoxal, és la conversa entre Elisabeth Jelin, investigadora argentina sobre els drets humans i les memòries de la repressió política, la ciutadania, el gènere, la família i els moviments socials; i Ricard Vinyes, catedràtic d'història de la Universitat de Barcelona, investigador de les cultures polítiques de les classes subalternes, analista de les polítiques públiques de memòria a Europa i Amèrica, i també, gestor de polítiques de memòria, en els seu pas per l'ajuntament de Barcelona.

Dues persones que malgrat la separació geogràfica estan unides per un interès acadèmic, però sobretot per un compromís polític. Ambdós han dedicat part de la seva vida professional a comprendre els processos socials en els que es construeix la memòria pública.

En la conversa, no es limiten en fer afirmacions fruit dels seus coneixements i experiències, sinó que ens transmeten i comparteixen interrogants sobre els diferents temes i accions que exposen. En poques paraules, un diàleg intel·ligent i valent que aterra en casos concrets i que no renúncia a expressar opinions encara que puguin ser polèmiques. Ric conceptualment parlant i molt complex, tant és així, que és fa difícil tractar de ressenyar la totalitat del seu contingut.

El subtítol fa referència al combat contra el relat en que poderoses forces polítiques interpreten el passat segons els seus interessos polítics i ideològics. Perquè la memòria com imatge del passat i portadora d'una narrativa és, per a qualsevol forma de poder (dictatorial o no), un instrument. La diferència recau en sí aquesta memòria és una imposició, un deure, un imperatiu o un dret.

Des de l'ajuntament de Barcelona, després d'analitzar el debat hagut en el món universitari i en el teixit associatiu, s'optà per considerar que la memòria no podia ser un deure (entre d'altres coses perquè també és un sistema d'estructuració de l'oblit), sinó un dret civil de ciutadania. I és el reconeixement d'aquest dret el que genera a l'administració pública un deure de garantir l'exercici d'aquest dret. "*Se trataba de establecer una política de garantías*", declara Vinyes.

Decisió que porta a actuacions no exemptes de tensions i conflictes, com per exemple la introducció de canvis en els nomenclàtors de les ciutats, quan en totes elles no existeix una paritat social raonable que expressi qui i què és exemplar i per això digne de ser recordat. El desequilibri més cridaner és la molt baixa presència femenina. Poquíssims noms de dones en els carrers dels nostres pobles i ciutats.

I aquest és el gir memorial que es produeix aproximadament des del canvi de segle, que desplaça el model d'actuacions basades en l'imperatiu de memòria, cap un model que vol garantir la memòria com un dret civil. En segon lloc, aquest gir memorial expressa la tendència a considerar que hem de mirar de no usar la memòria des del punt de vista de lliçó moral i profilàctica (perquè no torni a passar); i en tercer lloc, aquest gir assumeix que la memòria és sempre contemporània perquè la construïm a cada instant. La qual cosa significa que la memòria no està necessàriament constituïda pel record d'experiències viscudes, sinó d'experiències transmeses, s'hagin viscut o no.

Sovint, des de lideratges socials i polítics, i entitats de víctimes, s'apel·la a la memòria, com un remei protector de riscos i perills: "per evitar-los hem de recordar". Tanmateix, Jelin i Vinyes adverteixen que la memòria no preveu del risc de repetició. Vinyes afirma que és molt més sensat, històricament, l'admonició de Primo Levi: "si ha succeït pot tornar a ocórrer"; i ell afegeix, amb o sense memòria.

Jelin, que prové del camp de treball dels moviments social, parteix i reflexiona sobre les experiències viscudes pels moviments de drets humans del *Cono Sur* d'Amèrica Llatina, vinculats als processos de transició, les reclamacions de reparació i el rebuig de la impunitat. I, també, reivindica, el dret al silenci. El moviment dels drets humans, en concret a Argentina, en contrast amb la transició a Xile, es basà amb l'afirmació: "s'ha de recordar per a no repetir". Però ella pensa que l'important es poder elegir i que es pugui silenciar allò del que no es vulgui parlar. I afirma: "*El testimonio puede ser sanador; puede también convertirse en un ejercicio de revictimización*".

Aquesta *victimització*, segons Jelin, amaga un perill. Una cosa és la víctima i l'altra, ens diu, erigir el dolor en identitat de llarga duració, transmissible de generació en generació. La *victimització* freqüentment amaga les qüestions positives que puguin tenir les biografies de les persones afectades. Una persona és una biografia, un projecte de vida i les actuacions que hagi fet per assolir aquests objectius, són les que defineix a aquesta persona. I són aquestes accions, les que l'han portat a patir repressió.

El sentit de la biografia està constituït per les decisions que ha pres, això és el que dona sentit a l'empresonament, a l'exili o a la tortura. I, Jelin, afirma rotundament. "*Lo ejemplar no es el dolor, es la acción. No hablamos de víctimas. Hablamos de personas represaliadas.*"

Vinyes li dona la raó, "*Casi es una segunda muerte*" i per això ens explica que no son poques les persones que rebutgen la condició de víctimes, i que pel contrari, es reconeixen com a militants represaliats i represaliades, subjectes polítics, en definitiva.

Tanmateix, Amnistia Internacional (AI), exigeix la renúncia a la biografia per part de les persones perseguides si desitgen ser emparades en els seus programes i ajudes. Solament acull a persones perseguides de consciència, prescindeix de biografies, ideologies i valors. És una opció, que contribueix a convertir a la víctima en un subjecte passiu. Tenen raó els autors fent aquestes afirmacions, però, si AI no tingués aquesta filosofia, mantindria el respecte i el poder

d'aconseguir els èxits que al llarg de la seva existència ha tingut, sobretot per impedir penes de mort?

Però els nostres autors no solament afirmen, també dubten. Jelin, reconeix l'existència d'una tensió en les seves afirmacions perquè, en definitiva, independentment del que feren les víctimes/represaliades, el cert és que foren torturades, empresonades, o vexades.

Històricament, drets humans i memòria s'identifiquen, però en aquesta obra es defensa la seva diferència, i, per tant, la separació necessària entre drets humans i polítiques públiques de memòria.

En canvi, a Argentina, a Xile, i a pràcticament en tots els països del *Cono Sur* els moviments que reclamen memòria són coneguts com a associacions o moviments de drets humans. I aquesta identificació també es dona a Europa. Però Vinyes i Jelin, no creuen que sigui una bona combinació perquè aquest fet ha portat a la *judicialització* de la memòria, o sigui a mirar la memòria des d'una perspectiva jurídica.

Les lleis memorials procedeixen d'aquesta perspectiva, són accions jurídiques sobre el passat per establir per llei un relat. I la seva alteració és penalitzada. Són crítics amb algunes d'aquestes lleis que nombren i expliquen. Es demana a la memòria, diuen, el que no pot donar, es fa una exigència de memòria quan en realitat el que es reclama és l'aplicació dels drets humans.

Ara bé, on si coincideixen els drets humans i memòria és en el combat a la impunitat.

La impunitat té una dimensió jurídica forta però també una dimensió que ens remet a l'espai públic. Per exemple, el cas de la presència del passat dictatorial en l'espai públic: símbols, noms de carrers, d'institucions, tot això pot ser expressió de la impunitat que mantenen els hereus de les dictadures. Però, mantenir l'estàtua d'un torturador, d'un dictador o d'un esclavista en l'espai públic afecta a la memòria, no als drets humans.

La vinculació dels drets humans a la memòria té un altre element negatiu focalitzar la memòria solament en els traumes i massacres, en comptes de la dimensió important de transmissió de valors més que de fets. Valors que formen un patrimoni ètic.

Si parlem de patrimoni com a llegat, poques coses estan més fortament inscrites en les memòries de les classes subalternes que els actes contra les tiranies, les rebel·lions, els aixecaments, les lluites contra les diferents injustícies i les serves tremendes conseqüències.

En opinió de Vinyes és el patrimoni ètic contingut en aquestes memòries, el punt principal per exigir una política pública de memòria i la implicació de l'administració.

Aquesta va ser la raó per la que diversos historiadors i historiadores, adoptaren el terme de memòria democràtica. Fet que va ser públicament assumit en un gran acte celebrat el 2002, al teatre del Liceu de Barcelona, convocat per l'Associació d'Expresos Polítics del Franquisme, on es reclamà, per primera vegada a Catalunya, que la memòria democràtica fos reconeguda com a patrimoni i que l'administració en fos responsable de la seva difusió.

L'historiador considera que la creació d'una política pública de memòria és imprescindible per convertir la memòria democràtica en patrimoni, per garantir la creació d'estructures públiques de transmissió d'aquest patrimoni material i immaterial, i finalment, en el cas espanyol, per mostrar que les institucions democràtiques s'aconseguien gràcies a les mobilitzacions dels anys seixanta i setanta, realitat allunyada de la història esbombada per nombrosos mitjans de difusió.

I així, com a gestor públic, s'interessà perquè l'Administració incorporés en el relat públic de la Transició la decisiva i sostinguda intervenció popular en la instauració del regim democràtic. Ho resumeix: “*el dictador murió en la cama , però la dictadura murió en la calle*”.

La necessitat o la conveniència de museus de memòria és un altre tema d'aquest interessant diàleg. Així, repassen exemples que coneixen i analitzen els pros i els contres d'aquestes institucions.

Vinyes es partidari de substituir, de qualsevol tipus d'equipament patrimonial i cultural, l'exposició permanent per una política d'exposicions temporals que estimuli activitats en el conjunt del territori, aporti diversitat de públics, obri el ventall temàtic del patrimoni i atregui una multitud de mirades. “*Soy partidario de crear y gestionar un ágora permanente*”.

En tot cas, està més a favor de “llocs de memòria”, no necessàriament convertits en museus, que ajudin a la ciutadania a realitzar un treball d'elaboració intel·lectual i emocional, hagin viscut o no aquelles experiències.

Jelin s'hi mostra d'acord, però recorda espais en els que la idea de museu té connotacions positives. Per exemple el museu d'Ayacucho, a la serra del Perú. Les dones que es mogueren contra la violència exercida contra els seus familiars van organitzar una associació de familiars de les víctimes. El local es va convertir en un centre actiu de resistència i solidaritat, i d'organització de reivindicacions. Amb la cooperació alemanya, la casa es convertí en el “*Museo de la Memoria. Para que no se repita*”. Tots els objectes que les dones havien aportat, fotografies, pancartes, cartells, etc. ara estan *patrimonialitzats*, formen part de l'exposició permanent. Per aquestes dones que no tenien possibilitat d'accés a espais formals de denúncia, i, que si hi arribaven, eren rebutjades i expulsades, qualsevol reconeixement de la seva humanitat i dels seus drets era més que benvingut. El museu va ser també, per a elles, el reconeixement de la societat lletrada.

També és interessant el debat sobre la Casa de la Història Europea, una institució que existeix per mandat del Parlament europeu, que compte amb un substanciós pressupost, que funciona com a museu, que té un relat destinat a mostrar que la nació europea existeix, i que, segons els autors, afirma que la identitat europea es basa en la pau, la multiculturalitat, i la defensa de la democràcia.

Com diuen els autors, si no fos una cosa tan seriosa seria per morir-se de riure. El més sorprenent és la voluntat de fer un discurs històric-moral al marge de la realitat i sense base empírica acceptable. Una imatge d'Europa limitada a la UE i que prescindeix de l'auge de les dretes de tradició antidemocràtica en molts dels nostres països, ara mateix.

Per posar una nota comparativa Jelin ens explica que no existeix una institució anàloga a l'Amèrica Llatina. Tot i tenir un passat colonial compartit, i amb la facilitat que dona compartir una llengua, les aliances i negociacions en aquest espai sempre foren de tipus econòmic. Totes les que s'assajaren al marge de l'economia, foren fràgils i no van durar.

Sí que troba destacable l'existència d'un moviment important que rescata una identificació originària, amb orgull i no com estigma. Fenòmens que són culturals i transnacionals. Una recerca dels orígens en una onada memorial que tracta d'anar a un punt fundacional.

La terminologia ha anat canviant, primer es parlava d'indis i índies, en els moviments indigenistes i en les polítiques indigenistes, i ara es parla de pobles originaris. Aquests moviments apelen a les memòries grupals de llarga duració que es refereixen a subordinacions estructurals que s'establiren en el passat de la denominació colonial. I aquestes memòries llargues es

combinen amb d'altres de curtes, les vexacions sofertes en la història recent de les dictadures i el terrorisme d'Estat.

En resum, les senyalitzacions memorial, la utilitat de la memòria és per facilitar un posicionament ètic davant dels fets ocorreguts en el passat. Per conèixer el que va passar ja tenim altres disciplines reglades. I la intervenció de la ciutadania no ha de ser una cosa puntual, sinó el resultat d'una acció constant, per complementar les diverses peces que entre elles constitueixen criteri i coneixement. La senyalització de qualsevol part d'una ciutat troba el seu sentit complementari en una lliçó escolar, en una senyalització d'un altre espai de la pròpia ciutat, del propi país, o d'un altre, que, en conjunt, produeixin una narrativa integral.

El llibre tracte altres temes ben notables i controvertits, relació de la memòria i la democràcia; la legitimitat de les veus de les víctimes directes i la supremacia de la biologia com hereva d'aquesta suposada autoritat de memòria; què fer quan hi ha víctimes “de les dues bandes” com en el cas d'Argentina que portà al moviment “Memoria Completa”; o les dues cares que pot tenir l'expressió “reconciliació”. I més. Però s'ha acabat l'espai.

L'Ateneu Memòria Popular va organitzar en plena pandèmia de la covid-19, el 6 de maig 2021, la presentació del llibre, en una trobada en línia, de la que n'estem manifestament orgullosos. És un dels nostres objectius difondre obres com la present en una exercici pedagògic que considerem de suma importància. Renovem les gràcies a Elisabeth Jelin i Ricard Vinyes que ens van oferir en directe el complement d'aquest diàleg escrit, permetent-nos, a nosaltres lectores, lectors i activistes de la memòria, formar part per una estona d'aquest debat tan estimulant.

Angelina Puig i Valls

(Historiadora i presidenta de l'Ateneu Memòria Popular)